

ՀԱՅԵՐԸ

ԲԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՄԵՋ

ԱՐԵՎԱԳՈՒՆԻ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

Դափնին աւելորդ զարդ մը չէ նաև թագի շուրջ. սուրի վարժ ձեռքի մէջ մա- նաւանդ՝ քնարը իր նկարչական հրապուրն ունի, Հայոց պատմութիւնը Արտաւազդը միայն կը ներկայացնէ մեզ իբր արքունի գրագէտ. բիւզանդական պատմութիւնը՝ գրեթէ ամբողջ գերդաստան մը՝ իշխանու- թեան հետ գրական փառքը ժառանգաբար ստացող:

Բայց մատենագրութեան մէջ ալ թա- գաւոր մ'է այն՝ ինչ որ ռազմի դաշտին վրայ. հոս անանուն զինուորը կը տանի այն յաղթանակը՝ որ իշխանին անուամբ կ'արձանագրուի: Պէտք է սակայն իրեն վերագրել՝ եթէ ոչ միշտ շարագրութեան արդիւնքը՝ գէթ յղացման պատիւը:

Գրականութիւնը՝ Բիւզանդիոնի արքուն- նեաց մէջ՝ չի գանազանութիւն թագաւորի դերէն. անոր ամբողջացնողն է. օրէնքներ կը գրեն ո՛չ իբր հեղինակ անմահանալու՝ այլ կառավարելու համար. խրատներ յա- ջրդիկն՝ իրենց արհեստը սովորեցնելու դիտ- մամբ. բայց մեծագոյն խրատը օրինակն ըլլալով կը ձեռնարկեն մերթ նաև պառ-

մագրութեան: Ահա նիւթերը զորս կը մշա- կեն Բիւզանդիոնի հայ արքունականը:

Նախորդ յօդուածներու մէջ տեսանք հայ- բիւզանդացի գիտնական մատենա- գրներ. Արտաւազդ աստղաբաշխ¹, Սմբատ օրէնդիր², Խաւակ պատմաբան³ և հոգե- շահ երկասիրութեանց հեղինակներ, ինչ- պէս Թոռնիկեանք⁴, Աբման⁵, Ճննդոսկ⁶, Գաբրաւ⁷ եայլն:

Ատենցմէ զատ բիւզանդական գրակա- նութեան մէջ՝ կը ներկայանան մեզ հայ- կական հնչող անուններ, Արգաւր՝ Ս. Թէո- դորի կենսագիր, Արմենոսփոյոս Կոստան, զին, Յովհաննիկիոս շարականներու հեղի- նակ, Աքսոյաւոս, Վարդայէս Սարգսոս (Շա- բմթ) Խորդակիոս, Նշանաւոր Թատրերգակ, եայլն. բայց զեղծանել պիտի ըլլար թե- ռեա այդ անուններով՝ եթէ ազգութեան ապահով ապացոյցներ նկատէինք զանոնք, մանաւանդ որ վերոյիշեալ հեղինակներու գործերէն շատ ոչինչ բան մնացած է գի- տութեան ստացուածք⁸:

Ընդհակառակն հայ-բիւզանդացի գրա- գէտներու երկրորդ դասակարգը, կայսե- ռական սերունդը, կը ներկայացնէ մեզ գրականութիւն մը՝ կարեւոր իր նիւթի տե- սակէտով և ազդեցութեան ծաւալով:

ՎԱՍԻԼ Ա (867-886), հիմնադիր հայ- կական այն հարստութեան՝ որ արշակունի անուամբ պիտի ազնուականացնէր իր ան- ցեալը⁹, զարգացած էր արտերու մէջ, մոա-ւորապէս քիչ առաւելութիւն ունենալով ազատ բնութեան մէջ ուռնացող յաղթա-

1. Բագմ. 1906 էջ 53, 107

2. Բագմ. 1908 էջ 386

3. Բագմ. 1908 էջ 434 և Byzantinische Zeitschrift (12 mai 1910) «Un fragment grec de l'histoire ecclésiastique de l'Arménie», Սոյն յօդուածի մէջ ջանացած ենք խտացնել Ի- սահակի մասին մեր ունեցած տեսութիւնները:

4. Բագմ. 1908 էջ 389

5. Բագմ. 1908 էջ 547

6. Բագմ. 1908 էջ 439

7. Բագմ. 1909 յուն.

8. Հմմտ. Krumbacher «Geschichte der byzantinischen Litteratur», München.

9. Հմմտ. Krumbacher.

10. Վասիլ Ժագման մասին հմմտ. Հայ կայ- սերք Բիւզանդիոնի Ա, էջ 356. Vogt իր «Basile I. er.» Հատորին մէջ, որ նիւթին վերաբե- թեալ նորագոյն ուսումնասիրութիւնն է, մասամբ հայ և մասամբ սլաւ կը համարի Վասիլ Ժագմանը, հայտնեցնելու կամար յոյն և արաբ, ռուս և այլ ազգերու պատկանող գիտնականները. — Խու- սերը՝ հիմնուած արաբ մատենագիրներու վրայ կ'ուզեն «սլաւ» նկատել Վասիլը. Հայ մատե- նագրաց վկայութիւնները (Հայ կայսերք, Ա 346) շատ քիչերու ծանօթ են:

հասակ և ուժեղ կազմին: Պոլիս գալով, իբր ըմբիշ ընդունուելով ազնուական շրջանակի մէջ, Միքայէլ Արքեպիսպոսպանմամբ գտաւ իշխանութիւն, հարստութիւն, ազնուական ծագում, և միջոցը՝ արտայայտելու իր վարչական հանձնարը:

Վասիլ Ա. զոր պիտի չհամարձակէինք, հակառակ իր բաղդի անակրեկալներուն, Նափոլէոնի հետ համեմատել՝ եթէ օտարները արդէն զայս ըրած չըլլային՝ Բանակին չափ ուշադրութեան արժանի կը համարէր օրինագիրը և յաղթանակի մը չափ մեծ՝ ներքին բարեկարգութիւն մը:

Այս դիտմամբ նա ձեռնարկեց իր զըլխաւոր գործին, Առնեւն օրինագրին:

Ինչպէս կարելի էր երևակայել՝ օրինագրերու դժուարակիր ձեռագիրները չէին գտնուիր ամէն դատաւորի մօտ, և անոր անհատական ողջմտութիւնը՝ յաճախ հեղինակութիւն մ'էր: Վասիլ Ա. մտածեց թիթեկներ օրինագիրը՝ գործածուած կանոնները միայն ընդունելով, միւսները հաւաքելով դիւաններու վերապահեալ ձեռագիրներու մէջ. միանգամայն հաւասարութիւն և չափակցութիւն մտուց օրինագրը:

քերու բաժանմանց միջև: Այս գործը՝ որ պատմական մեծ դէպք մը եղաւ տէրութեան բարեկարգութեան տեսակէտով՝ և միանգամայն օրինակ ապագայ կայսերաց՝ ունեցաւ երկրորդ և աւելի կանոնաւորած խմբագրութիւն մը:

Ունինք վաւելն նաև հոգեւոր գրութիւն մը՝ որ ապահովապէս իր սրտի թելադրութիւնն է, բայց ոչ իր գրչի արդիւնքը:

«Վասիլ կայսեր Հոմմայեցոց ԿԶ. գրոյք յորդորակաւք՝ առ Լեւոն որդի իւր »:

Կայսեր կամքը իրագործող գրագէտը՝ կրօնաւոր մ'եղած կ'երևի. իր զըլխաւոր ջանքն է բարի քրիստոնեայ մը պատրաստել. բարեւանկան շրջանակը ի նկատի առնուած է՝ բայց հոգին վստահներէ ազատելու տեսակէտով. ի զուրէ տպառեւ հոն քաղաքագիտութեան ծրագիր մը, տէրութեան արտաքին յարաբերութեանց վերաբերեալ ճշմութիւն մը՝ ինչպէս ապագային պիտի ընծայէ կոստանդին:

Լեւոն Զ. իմաստասէր (886-912) գրական խնամուած դաստիարակութիւն մը ստացած, իր հօր օրէնսդրական գործը պի-

1. Հմմտ. Vogt «Basile I. ier».
2. Հմմտ. Jean-Bernard Montreuil «Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'empire d'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu' à la prise de Constantinople en 1453» 1843, vol. II.

Rambaud «L'empire byzantin au dixième siècle», Paris.

Krumbacher «Gesch. des byz. Litt.»

Բազմ. 1908 տպագրութիւն էջ 388, որ Սմատ օրէնագրի աղթի խօսած ենք նաև Առնեւն ի մասին:

3. Migne, Patr. gr. հտ. 107 էջ XXII.

4. Ան այդ խրատական գրութեան յօդուածները, որ որոշ գաղափար մը կ'ընծայեն արդէն հեղինակի ուղղութեան. 1. Գրասիրութիւն. 2. Հաւատ. 3. Բարգանք առ քանական. 4. Վերջին դատաստան. 5. Ողորմութիւն. 6. Հսկիւ և արքուն կենալ. 7. Օգտակար մարդկանց հետ ընկերութիւն ընել. 8. Ասպրիւնութիւն. 9. Ցանկութիւն. 10. Եղանակ առաքինի ըլլալու. 11. Ժողովարարութիւն. 12. Հաւատարմ բարեկամներ. 13. Քաղաքիւն և խոհեմութիւն. 14. Համատարութիւն. 15. Խոհեմութիւն. 16. Եղանակ ապրելու և խօսելու. 17. Հնարագիտութիւն աստուածային խօսքերը. 18. Խորհրդակցութիւն. 19.

Ողբախոհութիւն և ժողովարարութիւն. 20. Երեւոյնքութիւն. 21. Արդարութիւն. 22. Բարեգործութիւն. 23. Բարեկամներ. 24. Արժանաւորանք դրամի. 25. Արեւոյնքութիւն. 26. Բարեկամ գրուելու. 27. Ինչ և ձեռնութիւն. 28. Երկայնմտութիւն և հեղութիւն. 29. Հիմարտութիւն և ստուքութիւն. 30. Իխանութիւն. 31. Ժողովք և խորհրդակցութիւն. 32. Օրինակաւորութիւն. 33. Անպիտան մարդիկներ. 34. Գրասիրութիւն. 35. Սէր առ բարեկամ. 36. Խօսք և յոռութիւն. 37. Թե անցաւոր է ամէն բան. 38. Ողորմութիւն. 39. Արեւութիւն. 40. Հսկողութիւն. 41. Երկայնքի բազաւորութիւն. 42. Չստուած յիշել. 43. Կայսր. 44. Անխաւորութիւն. 45. Մահ և անմահութիւն. 46. Մեծամեծութիւն. 47. Խաղաղութիւն. 48. Գովեստ. 49. Ուշադրութիւն, խնամք ունենալ իր անձի մասին. 50. Կարեկցութիւն. 51. Անկողմնակալութիւն. 52. Երախտագիտութիւն. 53. Մարմնոյ վայելչութիւն. 54. Բժշկութիւն. 55. Ձրպարտողներ. 56. Արարատագրութեանց. 57. Բարեգործութիւն. 58. Ազնուականութիւն. 59. Հաւերութիւն. 60. Հմտութիւն. 61. Լեզուաբարութիւն. 62. Ազնի կերպ. 63. Հաճոյից յարկը. 64. Հարստարիւտութիւն. 65. Անպարտութեան դէմ. 66. Ընթերցասիրութիւն:

տի ամբողջացնէ՝ կազմակերպելով Վասիլ օրինագիրքը, Նա Բանձնաժողով մը կազմեց, նախագահ անուանելով Սյրատ աւուամբ հայազգին: Վերջնոյս նուիրուած յօդուածին մէջ առիթ ունեցած ըլլալով արդէն Epitome legumի վրայ խօսելու՝ և ներկայացնելու իրաւաբան Monteuilի, Rambaudի կարծիքները և մեր տեսութիւնը այդ Սյրատի անձնաւորութեան և դերի մասին², կ'անցնինք արշակունի գերդաստանի գրական ամենէն մեծ ներկայացուցչին:

Կոստանդին Զ. Պերփեռուսէն (913-959) իր խառնուածքով սահմանուած էր արհեստագէտ մ'ըլլալու, քան քաղաքական վարիչ: Բաղդը մասամբ իր սխալը սրբագրեց՝ երբ յետ Կոստանդինը վայրկեան մը զահ հանելու՝ Բիւզանդիոնի արքունիքը մատնեց հայ գինուորականի մը՝ Ռոմանոս Լեկաթեոսի՝ որ աւելի կորով ունէր և վճռականութիւն: Կոստանդին Պերփեռուսէն քաղաքական ասպարիզէն քաշուած՝ զբաղեցաւ գրականութեամբ, ներկային տեղ՝ անցեալով պարապելով: Իր երկասիրութիւնները առա՛նակարգ կառուութիւն ունին իրենց պատմական, հնախօսական և աշխարհագրական բովանդակմամբ:

Առաջին տեսակին կը պատկանի Կոստանդին Պերփեռուսէնի « Վարք Վասիլ » երկասիրութիւնը, ուր գրականութիւնը գործածուած է իբրև միջոց մը՝ Բիւզանդիոնի հայկական հարստութիւնը նուիրագործելու: Վասիլի արշակունի՝ Ժագուսը ապացուցանելու համար՝ նա կ'ընդունի գրու-

ցախառն ցեղաբանութիւն մը, որուն իբր առաջին աղբիւրը Փոյոս կ'ամբաստանուի՝ բիւզանդացի պատմիչներէն³. Նա չուրանար Վասիլի կրած տառապանքները կեանքի դառն պայքարին մէջ յորում անցաւ աւուր մանկութիւնը. բայց գեղջուկ պատանին շուրջ՝ անգէտ իր ապագային՝ կանգնած է բնութեան թատրոնը՝ ուր անդադար հրաշագործութիւններ կ'ըլլային անոր մեծութիւնը գուշակել տուող. արծիւները իրենց հովանին կ'ընծայեն անոր՝ երբ իր յօգնած բազուկը բակը կը նետէ հասկերուն մէջ քնանալու համար: Բնութեան մէջ խորհրդաւոր նախազգացում մը կը շրջի որ դիւցազններգական հրապոյր մը կու տայ Պերփեռուսէնի յօրինած կենսագրութեան. կը զգանք որ իր պատմածները ճշմարիտ չեն, բայց խոր գործվածք է անկեղծ հիացումէ յառաջ եկած. իր կեղծիքը սրտէ բղխած ըլլալու կնիքը կը պահէ: Վասիլի քաղաքական մեքենայութիւններն և ոճիւրները քողարկուած կերպով կը ներկայանան և Նախախնամութեան պատկերը կանգնած է միշտ իր մօտ իբր ատաղջին պատճառ իր ամէն գործին. Վասիլ ա՛յնքան բարոյական պատասխանատուութիւն ունի երկնքի առջև՝ որքան սուսերը իր ձեռքին մէջ: Վասիլի պատեւազմներն և բարեկարգութիւնները այդ կենսագրութեան մէջ կը գտնուի իրենց հռահրուն ներդրումները: Վասիլի կեանքը չէ որ կը ներկայացնէ Պերփեռուսէն, այլ անոր լուսաւոր կողմը, և երախտապարտ պէտք է ըլլալ միշտ՝ իր մը եթէ ոչ ամբողջապէս գէթ մէկ տեսակէտով խորապէս ճանչնալնու համար⁴:

1. Բագմ. 1908 սեպտեմբեր:

2. Անդ, էջ 389:

3. Կոստանդին Պերփեռուսէնի այս երկասիրութիւնը կարելի է գտնել Bonn ի հրատարակութեան Corpus historiae byzantinae շարքին մէջ «Theophanes Continuatus» վերնագրով, էջ 211-353:

4. «Փոյոս եկեղեցիէն հալածուելէ և Սկեպեանց վանքը աքսորուելէ վերջ՝ այսպիսի կեղծիք մը մտածեց. Վասիլ ցեղաբանութիւնը գրեց՝ իբրև սերած Տրդատէն՝ Մեծն Հայաստանի թագաւորէն:

բէն. գիլքը արքունական գրատան մէջ գեոեղեցի՝ Սիմեոնիդիմոն կոչուած Թեոփիմեոսի ձեռքով որ նոյն ժամանակ արքունի կղերիկոս էր և իր Թմաստութեամբ և հմտութեամբ Վասիլ սիրելի» (Սիմեոն Մագիստրոս, էջ 555):

5. Այս երկասիրութեան ինչպէս նաև Պերփեռուսէնի միւս գործերու մասին - ընդարձակ և մանրամասն ուսումնասիրութիւն մ'ունի Rambaud «Constantin Porphyrogénète» կամ «L'empire grec au dixième siècle» մեր յաճախ յիշած ուսումնասիրութեան մէջ:

Արքայական Արարողարկանց գրքին մէջ՝ Պերփեռուժէն կը ներկայացնէ մանրամասն Քիւզանդիոնի ազնուականութեան կենցաղը, բոլոր ներութիւնները՝ որ կը պահանջուին ընդունելութեանց, հասարակաց հանդէսներու ժամանակ, եւայլն:

Բանակարմիրու գրքին մէջ առջեմիս կը պարզուի Քիւզանդիոնի զինուորական քարտէսը: Պերփեռուժէն կը թուարկէ հոռմէական պետութեան բաժանումները, ռազմագիտական կազմակերպութիւնը, իւրաքանչիւր նահանգի պատմական անցեալը ներկայացնելով:

Տէրութիւնը ինչպէս պետք է կառավարել՝ երկասիրութեան մէջ՝ զոր Պերփեռուժէն պատրաստած է իր Ռոմանոս որդւոյն համար՝ զբաղէ կայսեր նպատակն է իր յաջորդին ծանօթացնել շրջակայ ազգերը՝ և Հոռմայեցւոց անոնց հետ ունեցած քաղաքական յարաբերութիւնները, աւելցնելով օգտակար հրահանգներ՝ իր փորձառութեան թելադրուած: Ազգաբանական ամենահետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը, ուր ականատես կ'ըլլանք ներկայապէս քաղաքականացած մեծ ազգերու բարբառս վիճակին, պատմական մեծ իրողութիւններ հոն են՝ իրենց ծննդեան և պատրաստութեան վիճակի մէջ: Հոռմէական իշխանութեան նման՝ Պերփեռուժէնի հրմտութիւնը կը թափանցէ Արեւելքի և Արեւմտքի հետաւոր գաւառներ. հոն կը գտնենք առանձին զուգներ՝ Ռուսերու, Հունգարներու, Բուլղարներու, Վենետիկցիներու վրայ, մահմէականութեան մասին, եւայլն:

1. Բանակարմիրու նշանաւոր գիրքը Corpus historiae byzantinae շարքին մէջ՝ Պերփեռուժէնի երկասիրութեանց երրորդ հատորը կը գրաւէ - Գեղցերի Հատմական բանակարմիրու ուսումնասիրութիւնը - թարգմանուած Հանդէս Աւստրիայի մէջ - հիմնուած է մեծաւ մասամբ Պերփեռուժէնի գործին վրայ: Մոյն գիրքը ճանչցուած է ընդհանրապէս De hematibus իր լատին վերնագրով:

2. Դրամթ՝ De administrando imperio վերնագրով որով ահ կը ներկայանայ ընդհանրացած հրատարակութեանց մէջ (Պոն. Պերնի. Գ.

Մեզ համար ամենէն կարևոր էջերն են՝ Հայաստանի նուիրումները, զորս թերեւ աւելորդ չէ ծանօթացնել՝ թէ առնոց պատմական բովանդակութեան՝ և թէ Պերփեռուժէնի մասին նմոյշով մը որոշ գաղափար ընծայելու համար:

ՏԱՐՈՆ ԳԱՒԱՌԻ ՄԱՍԻՆ

(գերփ. Տէր. Կառ. ԽԹ)

Սակայն հիւսիսային Ալիւթացիներու մասին քեզ բաւական տեղեկութիւն տրուեցաւ, որդեակ սիրելի՛. անոնց ծանօթութիւնը քեզ շատ օգտակար և պիտանի պիտի ըլլայ. պէտք չիս անգիտանալ նաեւ Արեւելքի կողմը գտնուածները՝ որ հոռմէական իշխանութեան ընդլզկէ վերջ՝ յետոյ վերստին անոր հպատակեցան: Վասնզի ամենէն առաջ Տարոնի իշխան Գրիգորի-կիոսը՝ հակեցաւ դէպ ի Հոռմայեցւոց կայսրը և անոր հպատակեցաւ. բայց սկիզբէն երկդմի երեցաւ, որովհետեւ խօսքով կը ձեռնար թագաւորին բարեկամ, իսկ գործով Սարակինոսներու իշխանին հաճոյքը կը կատարէր և զանազան անգամներ զօրավարեց այն բանակներուն՝ որ կու գային Ասորիքէն Հոռմայեցւոց կայսեր հպատակող բանակաթմերուն դէմ: Հոռմմայեցւոց բոլոր զաղաղապէս խորհածները՝ կ'իմացնէր Ասորիք գտնուող թշնամի Սարակինոսաց, և ինչ որ պատահէր մեր մէջ՝ միշտ ծածուկ գրութիւններով կը հաղորդէր ամիրապետին, կ'ուզէր Հոռմմայեցւոց բարեկամ երեւալ, բայց տեսնուեցաւ որ

էջ 64-65):

3. Գլուխ 27 էջ 123:

4. Իբրեւ նմոյշ ներկայացուած էջերը կը զատնուին Տէրութիւնը կառավարելու գրքին մէջ, Գլուխ ԽԹ, ԽԳ:

5. Ռոմանոսի ուղղուած է խօսքը:

6. Պերփեռուժէն կը գրէ Κετορικτος. հոս պէտք է դիտել Գի տարօրինակ տառադարձութիւնը. Պերփեռուժէնի ժամանակ ալ պոլսահայ հնչումը կ'երեկ Գը Գի վերածած էր. իկ մասնիկը շատ յաճախ կը ներկայանայ բիւզանդացի պատմիչներու իբրեւ հայ անուններուն մէջ:

Սարակինոսները կը նախամեծարէ և առնոց կը նպաստէր. բայց միշտ ընծաներ կը զրկէր այն բաներէն՝ որ հոն գտնուող բարբարոսներէն յարգի կը համարուին՝ առ մեծահամբաւն ի թագաւորա՝ Լեոն, և փոխարէն կ'ընդունէր աւելի շատ և աւելի լաւ պարգէններ բարեպաշտ արքայէն, որ և յաճախ նամակներով զինքը հրաւիրեց թագաւորական քաղաքը գալ, կայսրը տեսնալ և անոր բարեացակամութիւնն և պատիւներն ընդունիլ. բայց նա վախնալով որ մի՞ գուցէ այս բանս ըլլայ ի տրտմութիւն և գայթակղութիւն ամիրապետին, պատրուակներ կը հնարէր ընդունայն տեղ կեղծելով՝ թէ չի կրնար իր գաւառը իր օգնականութենէն զուրկ թողուլ, որպէսզի մի՞ գուցէ Սարակինոսներէն աւերուի. նոյն ինքն Տարօնոյ իշխանը անգամ մը պատերազմի մէջ ձերբակալելով Արքայիկի՝ որդիները այն է Գրիգորիկ պատրիկի՝ Աշոտ զօրավարի՝ հօրեղորդորդիները, զանոնց իր քով գերի պահեց. ստոնց պատճառաւ Սմբատ նոյն ժամանակի իշխանաց իշխանը նամակներով խնդրեց նոյն երանելի կայսրէն որ փութաց առնուլ Տարօնցիէն իր եղբորորդիները — վերոյիշեալ Արքայիկի որդիները — որպէսզի մի՞ գուցէ առ ամիրապետն ուղարկուին, վասնզի Գրիգոր՝ պատրիկը Սմբատ իշխանաց իշխանին ազգական էր. երանելի կայսրն Լեոն անսալով Սմբատի այս աղաչանքին զրկեց Սեռուտէս՝ ներքինին՝ որ նոյն ժամանակ քարտուղար էր սուրհանդակներուն պաշտօնէութեան առ իշխանն Տարօնոյ այս գործի պատճառաւ, և առ Աստենբուսի՝ կիւրա-

պաղատ վրաց՝ ուրիշ գործերու համար, ընելով իրեն իւրաքանչիւրին պատկանող յանձնարարութիւնները. վերոյիշեալ Սեռուտէսը ամբաստանուելով թէնդորոս՝ Հայոց թարգմանչէն՝ կանխապէս յիշուած նշանաւոր կայսեր առջև, իրեն տեղ ուղարկուեցաւ կայսերական զօրավար՝ և վերատեսուչ (պալատական) պաշտմանց կոստանդին, Լիբոսի որդի, որ ներկայապէս փոխհիւպատոս է, պատրիկ և մեծ զօրավար՝, պատուէր և հրահանգ ընդունելով՝ առնուլ առ Տարօնոյ իշխանն Գրիգորիկ զրկուած պատգամաւորութիւնը, և ինքը երթալ Տարօն, և հրամայելով Սեռուտէսի որ երթայ առ Աստենբուսի կիւրոպաղատն վրաց իրենց գրուած հրահանգին համաձայն՝ վերոյիշեալ զօրավարը հանելով Տարօն և Գրիգորիկի տալով կայսերմէն առ ինքն ուղարկուած ընծաներն և նամակները, և առնելով Տարօնեցւոյն Աշոտ անուամբ անհարազատ որդին՝ թագաւորական քաղաքը բերաւ. զոր կայսրը «Պրոտոպատար»ի իշխանութեամբ պատուելով և բաւական սէր ցուցնելով նոյն զօրավարի ձեռքով զրկեց իւր հօր. կոստանդին Գրիգորիկի Տարօնոյ իշխանի Ապուղանը՝ եղբայրը առնելով՝ Արքայիկի երկու որդիներուն հետ միասին բերաւ առ երանելի կայսրն. որուն կայսրը «Պրոտոպատար»ի պատիւն ընծայելով և յաճախակի իր բարեակամութիւնը իրեն ցոյց տալով զրկեց զարձեալ նոյն կոստանդինի հետ իւր հայրենի գաւառը առ իւր եղբայրը. այս բաներէս վերջ վերոյիշեալ կոստանդինը բաւական ժամանակ խաղտեաց մէջ անցնեալ

1. Դժուար է թէ այս բացատրութիւնը Պերփեռուէնի գրչէն ըլլայ, բաւական է նկատել՝ թէ Պերփեռուէն ինքին այնքան խօսած է և շնանցած ազացուցանել իր ընտանեաց հայկական և աշխարհիկ ծագումը, որով պէտք էր հպարտ ըլլալ. հեղուկութիւնը հաւանօրէն յոյն գաղափարողի մը յաւելումածն է:

2. Ἀρχαία, հոս ևս դիտելի է հայկական ձեռնադրարձումը:

3. Πρωτοπατριάρχης բիւզանդական պատիւ մ'էր, որու ճիշտ նշանակութեան մասին հմմտ. Schlumberger «Sigillographie de l'empire byzantin»

Paris, 1884.

4. Այստեղ Υποφύλιος ուղիղ չեւ կը գործածէ Պերփեռուէն Գրիգորիկիտոսի տեղ:

5. Դժուարին է ենթադրել որ Σινδοτης «Սինցի» բառի հետ ո՞ր և է յարաբերութիւն ունեւայ:

6. Ἀδριανός Պերփեռուէնի քով:

7. Πρωτοπατριάρχης.

8. Ἐκπαιδάρχης և առհասարակ Բիւզանդական պաշտամանց աստիճանաւորութեանց մասին հմմտ. Schlumberger «Sigillographie» etc.

9. Ἀπόγλασφ.

լով պատուէր ստացաւ երթալ Տարօն և Տարօնի Գրիգորիկիոս իշխանը հետը առած՝ մայրաքաղաքը գալ։ զոր և ըրաւ։ Նոյն Գրիգորիկը աստուածապահ քաղաքը գալով և մագիստրոսի ու Տարօնի սպարապետի տնտեսով պատուեւելով, իրեն քնակարան տրուեցաւ՝ Բարբարոսի տուն կոչուածը որ հիմա վախիլ Սենեկապանի տունն է։ Ընդունեցաւ նաև տարեկան ուսման տարի իսկի և տաս լիտր պղինձ աղբիւր, ամէնը միասին քսան լիտր։ Ժամանակ մը մայրաքաղաքին մէջ անցնելով՝ նոյն կոստանդին զօրավարին հետ վերստին իր գաւառը դարձաւ։ այս բաներէս յետոյ Ապուղանըմ կրկին եկաւ առ երանելի Թագաւորն և անկից պատրկութեան աստիճանին բարձրացաւ։ Թոյլտուութիւն ստացաւ կնութեան ընդունելու վերոյիշեալ կոստանդինի դուստրը, և այս առիթով իրեն քնակարանն ինդրեց՝ և ինքն ալ Բարբարոսի տունը՝ ընդունեցաւ առանց ոսկեկնքի՝ Թագաւորէն պատուասիրուելով՝ նոյն ժամանակ դարձաւ իւր գաւառը՝ վերստին գալու և իւր հարսանիքը կատարելու դիտումար։ բայց հագիւ իր բնիկ գաւառը հասած՝ քիչ օր վերջ մտաւ։ իւր Գրիգորիկ եղբայրը խնդրեց մայրաքաղաք գալ և սուրբ Թագաւորին ձեռքէն ընդունիլ իրեն սահմանուած ոսկիկը և ժամանակ մը աստուածապահ քաղաքին մէջ անցնել, և այս բանիս համար կը խնդրէր իր եղբոր որոշուած տունը քնակարան ընդունիլ, զոր և շնորհեց երանելի Թագաւորը որովհետև նա քիչ առաջ հպատակած էր (Հոովմայեցոց) և կ'ուզէր Արեւելքի ուրիշ իշխանները հրապուրել նման եռանդով Հոովմայեցոց հնազանդելու։ բայց այս տունը պարզ և չըրաւ ոսկեկնք հրամանագրով։

Բաւական ժամանակ վերջ՝ երբ երանելի Թագաւորն իրամանսի ձեռքէն էր ար-

քունական գաւազանը, նոյն Գրիգորիկիոսը ծանոց որ չի՝ կրնար Բարբարոսի տունը պահել և անոր տեղ խնդրեց կղարջքի՝ մէջ արուարձան մը տալ իրեն՝ կամ Պաճատինը կամ ուրիշ ինչ որ հրամայէ կայսրը, որպէսզի երբ Հագարացիները իր գաւառին դէմ արշաւեն, կարենայ հոն զրկել իր ազգականներն և ստացուածքը։ կայսրը զործին լաւ ծանօթութիւն չունենալով և կարծելով որ Տարօնեցին երանելի Լևոն կայսեր արքունի ոսկեկնք հրովարտակով առած է Բարբարոսի տունը, տուաւ իրեն կղարջքի մէջ Գրիգորայ արուարձանը և անոր փոխարէն տունը ընդունեցաւ, բայց ինքն ալ արուարձանին համար ոսկեկնք հրովարտակ չտուաւ։ Այս բանէրէս յետոյ զրեց առ կայսրն Թոռնիկ՝ եղբորորդի Տարօնեցոյն, որդի Ապուղանըմի, թէ երանելի կայսրն Լևոն Բարբարոսի տունը իմ հօրս ընծայ ըրաւ։ իմ հօրս մահուանէն վերջ՝ մատաղատի և որբ ըլլալուս համար՝ հօրեղբայրս իր իշխանութեամբ տունը զբաւեց՝ միշտ ինձ խոստանալով որ երբ կատարեալ տարիքիս հասնիմ՝ պիտի ստանամ հայրենի տունը։ իսկ հիմա, ինչպէս որ իմացայ, հօրեղբայրս այս տունը ջեր Թագաւորութեան տուաւ և փոխարէն ընդունեցաւ կղարջքի մէջ Գրիգորայ արուարձանը։

Տարօնի իշխանին գտած կայսերական պատուասիրութեանց համար իր դէմ նախանձով լեցուեցան Գագիկ Վասպուրականի՝ իշխանը, Ատրնեքսէի կիրապաղատ վրաց և Աշոտիկ իշխանաց իշխան, որ զրեցին առ կայսր գանգատելով՝ թէ ինչ պատճառաւ Տարօնեցին միայն արքունական ոսկիկ կը վայելէ, մինչդեռ իրենց բան մը չեն ընդունիր։ « Մեզմէ աւելի ինչ մեծ ծառայութիւն մատուցեր է, կ'ըսէին, կամ մեզմէ ինչ աւելի օգուտ կ'ընէ Հոովմայեցոց, ուստի պէտք է որ կամ

1. Առանց կայսեր ոսկեկնքով տրուած հրամանագրի։

2. Keleşçiyi.

3. Հետաքրքրական է որ Պերփեռոսէն այս ա-

նունը կը գրէ Βασπαρχακιά (ուղղագրելի Βασπορχακιά) ձեռով ուր վերջաւորութիւնը -այ սեռականի ձև մը կը յիշեցնէ։

մենք ալ ոտնիկ ստանանք կամ թէ ինքն ալ այդ պարգևը չունենայ » :

Երանելի կայսրն Ռոմանոս իրենց պատասխան գրեց թէ ինքը չէ սահմանած Տարօնեցոյն ոտնիկը, ուստի զայն կտրելն ալ իրմէն կախում չունի, այլ (Լևոն) եւրանելի թագաւորէն (տրուած է ան) : Լաւ չէ որ վերջինները իրենց նախորդ թագաւորներուն բրածնները ջնջեն : Գրեց միանգամայն առ Տարօնեցին յայտնելով իրեն վերոյիշեալ մարդկանց տրտմիլն ու զայն կղկլելու : Նա (Տարօնեցին) ծանոյց որ այլ ևս չի՛ կրնար ո՛չ ոսկի ոչ արծաթ հաստեցանել, բայց կը խոստանար ըստ սովորութեան զրկուող տուրքերէն դուրս՝ զգնատներ և տաս լիտր պղինձ : Ինչ որ տուաւ երեք կամ չորս տարի : Ետոյ ծանոյց որ չէր կարող այս հարկը վճարել, բայց կը խնդրէր որ իրեն տրուի իր թուշակը կամ ոտնիկը այնպէս՝ ինչպէս երանելի կայսրն Լևոն կ'ընէր, կամ կտրել զայն : Ուստի չուզելով վշտացնել Գագիկը կիւրապաղատը և միւսները՝ վերոյիշեալ եր. կայսրն Ռոմանոս կտրեց թուշակը : Բայց զինքը (Տարօնեցին) միւսթարեւու համար՝ երբ իր Աշոտ որդին մայրաքաղաք եկաւ՝ զայն պատրիկ անուանեց և բաւական պատուասիրելով՝ իր տեղը ուղարկեց :

Երբ Գրիգորիկ մագիստրոս վախճանեցաւ՝ Ապուղանըմի թոռնիկ որդին յայտնեց որ ամենամեծ փափագ ունի զալ (Պոլիս) և կայսրը տեսնալ, որուն համար կայսրը զրկեց կրենիտէս զօրավարն՝ և թարգմանը, որ և Պոլիս բերաւ վերոյիշեալ թոռնիկը : Կայսրը թոռնիկը պատրիկութեան աստիճանին բարձրացուց : Կը պաշտպանէր թէ Բաբարոսի տունը յիւսանց իւրեն կը պատկանի. և թէ իր հօրեղբայրը Կղարջի մէջ արուարձան մ'ընդունելով՝ հրաժարած էր անոր տէր ըլլալէն՝ պատասխանեց թէ իր հօրեղբայրը չէր կարող փոխանակութիւն ընել իւր հայրենի ժառանգութեամբ, և կը պահանջէր կամ տու-

նը կամ արուարձանը : Իսկ եթէ ո՛չ՝ երկուքն ալ կը թողու կայսեր՝ որպէսզի իր հօրեղբորորդիները չունենան զանոնք : Այս պատճառաւ թագաւորը՝ ծեր Տարօնեցին մեռած ըլլալով՝ արուարձանը առաւ և իւր տունը իբր փոխարէն տալու, որովհետեւ՝ ինչպէս որ վերը ըսինք՝ երկուքէն ո՛չ մէկուն համար ոսկեկնիք հրամանագիր տրուած էր :

Այս բաներէս յետոյ մայրաքաղաք եկաւ Գրիգոր մագիստրոս Տարօնեցոյ անդրանիկ որդին, թագաւորը բարձրացուց զինք պատրիկութեան աստիճանին և ըրաւ սպարապետ Տարօնոյ : Փափագ յայտնեց թագաւորական գերդաստանէ կին առնելու : Կայսրը իրեն կնութեան տուաւ թէոփիլիկոս մագիստրոսի ըոյրը : հարսանիքէն յետոյ կտակ ըրաւ, որուն մէջ կը յայտարարէր թէ՛ եթէ այս կնոջմէն տղաքներ ունենամ՝ իմ ամբողջ զաւառս իրենց պիտի ըլլայ իբր հայրենի ժառանգութիւն : Ետոյ թագաւորէն խնդրեց Գրիգորայ արուարձանը իրեն տալ որպէսզի հոն բնակեցնէ իր պատրիկուհի ամուսինը, և ասոր մահուանէն վերջ՝ արուարձանը կրկին թագաւորին դարձնէ : Ասոր ալ հաւանութիւն տուաւ կայսրը և շատ պատուասիրութիւն ցոյց տալով՝ իր կնոջ հետ իր գաւառը զրկեց :

Գրիգոր Մագիստրոսի որդիները՝ Բագրատ պատրիկ և Աշոտ պատրիկ՝ շատ կը վշտացնէին և կը նեղէին իրենց հօրեղբոր որդին՝ թոռնիկ պատրիկը, որ չհանդուրժելով իրենց նենգութեան՝ զրեց առ կայսրն որ հաւատարիմ մարդ մը զրկէ և իր գաւառն ընդունի՝ զինքը, իր կինը և տղան տանելով առ թագաւորն : Կայսրը զրկեց կրինիտէս զօրավարն ու թարգմանը որպէս զի իր խնդրանքին համեմատ զինքը առնու և աստուածապահ քաղաքը բերէ : Երբ կրինիտէս իր գաւառը հասաւ՝ զինք գտաւ արդէն մեռած՝ յետ մահէն առաջ որոշելու՝ որ իր ամբողջ զաւառը կը յանձնէր Հոռոմայեցոց կայսեր, և թէ իր կինն և որդին պէտք է առ կայսրն երթան : Կայսրը կնոջ բնակութեան տուաւ՝ երբեմն

Խաղտեաց իշխան ու զօրավար՝ Միքայէլի շինած՝ և Սամաթիոյ՝ վանքը. վերոյիշեալ իրենիտէնը կրկին ղրկուեցաւ թագաւորէն՝ որպէսզի Ապուղանքմի կամ Թուռնիկ պատըրկի գաւառը ընդունի. միւս կողմէ Տաւռնեցոյն որդիները՝ կամ հանգուցելոյն հօրեղբորորդիները խնդրեցին Ուլնուտը առնուլ՝ և իրենց հօրեղբորորդոյն գաւառը իրենց տալ. որովհետեւ ապրիլ պիտի չբարեկանան, եթէ կայսրը՝ իրենց հօրեղբորորդոյն գաւառը գրաւէ. թագաւորը անտալով իր բնական բարութեան՝ խնդրեց կատարեց և Ապուղանքմի՝ իրենց հօրեղբորորդոյն գաւառը իրենց տալով ընդունեցաւ Ուլնուտը իր բոլոր շրջակայով:

Տարօն գաւառը երկու մասի բաժնուած էր. մէկուն կը տիրէին Գրիգորիկ մագիստրոսի որդիները, միւսին՝ անոնց հօրեղբորդիները, — Ապուղանքմի ժառանգները:

Պերփեռուժէնի գծած այս պատկերին մէջ կը ներկայանան մեզի հայ իշխաններու ընտանեկան յարաբերութիւնները՝ որոնց մասին այնքան քիչ տեղեկութիւն կ'աւանդէ Հայոց Պատմութիւնը՝ ընդհանրապէս հանդիսաւոր ու թագաւորներով զբաղած՝ ինչպէս ամէն հարազատ ողբերգութիւն: Հայկական հոգեբանութեան էջ մ'է ան, անբուժելի նախանձ ազգակիցներու դէմ, ի վերջոյ դիմում դէպի օտար՝ իրարմէ ազատելու համար. եթէ ծագման հնութիւնը կարող ըլլար նաև արտերը ազնուականացնել՝ ազգային բարքերէն շատեր այս պատուոյն արժանի պիտի ըլլային: Առանց ո՛ր և է ճիգի օտար կայսր մը կը տիրանայ հայ հողին, բաւական էր ազատութեան մէջ թողուլ անոնց իշխողները: Մեզ կը վերաբերի արդիւնքը՝ զոր ընդհանրապէս կ'ընծայենք օտար աշխարհակալներու. Բայց եթէ պատկե-

րին մէջ գծուած տեսարանը տխուր է՝ նկարիչը իր անձնաւորութեամբ կը մեղմացնէ անոր տպաւորութիւնը. հայ ծագումով այդ մարդը, զբաղէտը, Այսպէս միանգամայն կ'անցնին առջևինս ցեղի թերութիւնները, իր մեծ յատկութիւնները, Ստուերներու ետե՛ լուսաւոր հորիզոնը՝:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՆՆԱՎ ՏՈՒՆՍ

(Անէմիքա քոլն)

Հեռաւոր տուն վաղեմի,
Բաց՝ ազատ այն մարգին վրայ,
Չոր գերդ մանեակ մը թըրթըռուն կը զըրկէր
Գեաակը չուրջ, որուն մէջ
Կը ցոլային թուխ արձաններ՝ մամռապատ
Խարիսխներով. և ցանկէն ներս՝ փետրաւոր
Երգչներու բարեբաստիկ արքունիք՝
Տունկերը թաւ հինաւուրց,
Ամայացած կանաչաւտ դարաստան,
Իմ երազող հոգիս՝
Դիւթանքներու, հրաւէրներու պարգեւիչ.

Վաղեմի տուն, չես գիտեր
Թէ որմերուդ միջեւ զուն
Գեղածիծաղ գարուններու յրճան չող,
Ի՛նչքան փայլակ ծրարեցիր.
Նախկին ուսումն, առաջին սէրն, առաջին
Վիշտի, ու գանձերը յուռթի՝
Ճոխ յոյսերուն՝ անմահական կոյսերուն,
Ոստի ամէն արցունքի,
Գերազոյն՝ վեհ գեղոյ օրհնեալ քիմեոներ,
Որ ըզբեզ, ո՞վ հեռաւոր տուն վաղեմի
Կը պընէին ծաղիկներով, աստղերով,
Կը պընէին թեւերով:

Եթէ երբեք տօնական օր մը լըտեմ
Տըզոց ճիչերն ու ծիծաղ,
Կամ սոխակին դայլայիկները՝ գիչերն.
Եթէ անուշ, քօզաւոր, յամըր հովիկն
Ինձ ծառերու բերէ բոյրն
Եւ զանգակին կամ զանշիւնն,
Ինչպէս որ այն իրկուններն,
Փախած՝ բեկբեկ ժամերը ինձ կը դառնան
Կ'արթըննայ մէջը կենդանի յիշատակն
Իմ առաջին բնակութեանս,
Եւ, հեռաւոր հին օճակ,
Քեզ կը խորհիմ, քեզ կու լամ, քեզ կը դառնամ
Թարգմ. Հ. Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Վիկտորիա Ալեքանդր

1. Լատին commerciarus «պրոտոսպատար» տիպոսները կը կրէր Միքայէլ:

2. Փսոմաթիա՝ Պերփեռուժէնի ժամանակ:

3. Յարջորդ գլուխը կը նուիրէ Պերփեռուժէն Արարատ նահանգին: